

ДЕЧЈА ПОЕЗИЈА ДР ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА – ЗМАЈА

Проф. др Брана Димитријевић

Академија медицинских наука Српског лекарског друштва

Чињеница да међу писцима има и лекара, тумачи се од времена до времена на различите начине, најчешће у складу с добом када се та тумачења дају. Др Јован Јовановић – Змај (Змајова) остаће упамћен далеко више као песник, него као лекар. Кашанин чак тврди да је Змајова као лекар био „никакав“. У Београду, у коме је неко време боравио, Змај је имао доста обимну лекарску праксу, мада се за њу није отимао. На својој кући није имао ни табле, у стану није имао ординацију, у његову собу улазило се кроз кухињу, а у тој соби у великом нeredу, по столу, орманима, поду налазиле су се књиге и исписани многе хартије с песмама и другим његовим књижевним радовима.¹

Али и као песник Змајова био је оспораван. Најдаље је отишао књижевни критичар др Љубомир Недић, који Змају од све његове силне поезије, признаје само песме за децу². Змај је, по истом аутору, био изврстан стихоклепац – а то не значи и велики песник – и одличан познавалац српског језика. Упоређујући Змаја и Милана Ђ. Милићевића, Недић каже да када Змај измисли какву нову реч, то је као да ју је сам народ сковао, у чему Милан Ђ. Милићевић не беше ни из близа толико вешт. Змајовина кратка приповед „Зубоваћа и зубоваћине жене муж“ то доказује. Јован Скерлић каже да је Змајова злато свог песничког талента расковао у ситан новац и поделио га свом народу.

Постоји чудесна прилепчивост Змајовиних стихова, са којом се може мерити још само прилепчивост српског десетерца. Довољно је да два три пута прочитате једну те исту Змајовину песму, и већ сте је запамтили.

Изливима емоција иначе несклон Иво Андрић „Певанија Змај Јована Јовановића“ назива „књигом детињства, књигом живота“. „Многи је од нас,“ пише Андрић, „лежећи потрбушке на јевтином ћилиму или још јевтинијој крпари родитељске куће, срицао слова те дебеле књиге у

1 Драгић М.: Др Јован Јовановић-Змај – лекар и песник, (Српски Архив. Београд, год LXXXII, 1954, Св. II, стр. 1333.)

2 (Недић Љ.: Змај, из:Новији српски писци. Изд. Књ. Геце Кона, 1923; Београд, стр. 150-174.)

црвеном или златном повезу...“ иза које је, потом, остајао „...низ утисака и подстицаја, који су доцније трајали и свесно или несвесно дејствовали у нама.“³

Што води закључку да Змајову, такозвани „развој саме поезије“, мало занимао. Стихови, а са њима и цела песма носиоци су порука. То је за Змаја најважније. Отуда је свака његова песма прожета и нескривеном дидактичком нотом, а то се данас, с књижевно теоријског гледишта сматра не снагом већ – слабошћу. Стога ни један данашњи песник, не види свој ослонац у поезији Змајеве. Лаза Костић., Момчило Настасијевић, Владислав Петковић – Дис, Милош Црњански, то су узори – ако јесу – а не Змај.

Ипак, Змај је просветитељ какав се ретко рађа, то нам, у ствари, на свој сталожен начин саопштава Иво Андрић. Змај је наш највећи песник.

Потоњи усклик припада, међутим, др Миливоју Миленковићу, пицу у нас једине књиге о еутаназии (1940. године); који затим указује да ће се у пажљивијој анализи безбројних Змајевих песама свуда наићи на „очигледан утицај лекарског позива, научног схватања друштва и животних проблема.“⁴ Ниједног трена, тврди др Миленковић, Змај није могао да се ослободи научног реализма а ни рефлекса дидактичких и педагошких настојања. Додајмо: није ни хтео, јер баш у томе и јесте Змајовина силна снага, особито у дечјој поезији. Био је просветитељ, природњак, моралиста, коме је прилепчивост његових стихова крчила пут и до најзаченијих колибица.

Осим тога, може се сасвим слободно рећи, да до појаве Змаја, такозвано „дечје питање“ код Срба није ни постојало. Смртност деце беше врло висока. Према евиденцијама војних комисија појединих година и до 40% рођене мушке деце, не би ни стизало до регрутације.. А што је још и горе, на то се гледало као на неку врсту природног стања. Оболи ли какво дете, лекар би био, како примећиваше др Милан Јовановић – Батут, ретко зват. Што да се троши новац на децу и старце! Правила породичних задруга у ондашњој Србији, придавала су важност само радно способним својим члановима.

И већ сама песникова одлука да се посвети том запостављеном, дечјем, добу осим смелости достојне поштовања, открива и просветитељски наум Змајев. Његова поезија ускоро ће помоћи да боље разумемо баш тај – скрајнути – свет, и да га заволимо.

Већ у самом приступу, за који се може условно рећи да је објективан (реалистичан), Змајова се представља као – природњак. Дете се посматра у свом уобичајеном, природном, окружењу. Песник нам својом не само песничком вештином, већ и знањима природњака и увежбаном клиничком опсервацијом, тумачи значење дечјих поступака, а „успут“

3 Andrić I.: Umetnik i njegovo delo. Svejtlost, Sarajevo, 1976, стр. 192-194.

4 Миленковић М.: Змајева лична животна трагедија, (Српски архив, Београд, год. LXXXII, 1954, Св. II, стр. 1341-1360.)

подари по који користан, научно проверен, савет. У песми „Ала је леп овај свет“, песник се уживљава у улогу детета које открива (истражује) своју околину, истичући, али као песник, само њене лепе стране. Осврни се, добро погледај, зар није диван свет у који си доспео, у коме ћеш проживети сав свој живот. Што има и повратно значење: зар детињство само по себи није дивно? У песми „Скочи зека из јендека“ то се још боље потврђује. Зечеви се тоциљају по снегу, уживају у својој игри, и не опажајући да им се прикрао ловац. А онда следи одиста маестралан крај песме. Ловац одлаже пушку, узима лист папира, и црта зечева. Песма се завршава стихом: „Зеко, зеко из јендека, данаске си срећан био, данас ти је деце ради, стари ловац опростио.“ Већ сам призор који подсећа на детињство, на раздраганост, гони нас да поступамо племенито. У песми „Таши роде, па роде, курјак бере јагоде...“ можемо се с правом упитати да ли песник не одступа од својих научних схватања, јер у природи, знамо, курјака – који је симбол крволоштва – јагоде уопште не занимају. Али песник иде још даље: „Кад набере доста питаће га Коста, да их све не помлави, да и Насти остави, а курјак ће касти. Како не бих – Насти!“ У питању је, међутим, овога пута, мало дубље схватање детињства. О томе шта је крволоштво, зло уопште, шта је права природа курјака, има времена, сазнаћеш, за сада ти је, макар у машти, и курјак друг у игри. Али се истина о суровим законима који владају у природи, ипак, не заобилази. Ту је, рецимо, песма „Врабац и мачка“, која почиње дијалогом: „Где ћеш, врапче, данас ручат, пита мачка врапца стара...“

Деца су – благослов. Ову прастару истину откривамо и у песмама Змајовиним. У песми „Таши, таши танана“ имамо и ове стихове: „Таши, таши Цвето, моје чедо пето, имаш четири брата, сви питају за те...“ Породица је извор и добра и зла, учио је у то исто време др Милан Јовановић Батут. У Змајовиним песмама оне су, махом, извор добра

У песми „Купање“ осим драгоценог хигијенског савета „Морамо се купати прљавштину стрести, нечистоћа привлачи рђу и болести...“ у позадини песме је једна срећна породица, и „корист од љубоморе“. Прво се купа млађе дете, а старије једва чека да и оно дође на ред!

Песма „Пера као доктор“, осим упуства о нези болесника, одличан је опис тадашње лекарске праксе. „Инфлуенца велика, ал’ умрети неће, немојте је љубити да на вас не пређе.“ Кључно је: „ал’ умрети неће“; речи које је сваки тадашњи лекар хитао да прве изговори, и њима умири забринуте родитеље.

У поменутој песми, реч је о болесној лутки; и све помало подсећа на шалу, на театар, само ко да не упамти и корисне савете за читав свој живот: У песми „Нова радост“ девојчица полази у школу, и весело се растаје са својом лутком, која ће је код куће увек чекати. „Кад се вратим из школе, ја ћу те пољубит. Показ’ћу ти писмена из мога буквара, учићу те како се српски разговара.“ Ко да у томе не види кључну улогу српских школа у ондашњој Аустроугарској по национални опстанак? Ало, Змај иде корак

даље: у једној другој песми чудна нека птица Тирлатале, замањује фес трећешколца Милутина, који се купа на обали реке Саве, са далматинском капом другог ђака, Кресојевић Ике, који се купа „...у мору сињему, баш код Шибеника.“ И гле: „Чудио се Београд па у чуду виче: наш Милутин мајчин син посто Далматинче. Чудио се Шибеник, па од чуда скаче! Глете, глете Ика наш, посто Србијанче. Али су их љубили и онде и туде, Та чудесна измена разгалила људе.“

И у дечјој поезији, Змајова се ненаметљиво обраћа српству, трудећи се, истовремено, да га успостави, не силом оружја, већ просвећеношћу.

Његова песма, за децу и одрасле „Мач и перо“, у многоме је програмска, попут заклетве. Време мача је, надајмо се прошло, хвала вам храбри преци, сад је на нама да стварамо културу, која је још снажније оруђе националног опстанка. Стварали смо је и усред буна и ратова. „Хај што Србин још се држи, крај свих зала. Песма га је одржала – њојзи хвала.“ Ништа тачније од тога. У једној другој, сличној песми деда свом унуку опева уз гусле српску славу и српске јунаке, а када је завршио, целива гусле и оставља их. А на унуково питање: зашто је то учинио, деда одговара: „Ти још не знаш, Српче мало, ми старији знамо, кад одрастеш па размислиш, каз’ће ти се само.“

Беше то најсвестраније могуће просветитељство, које укључиваше и национални рад, у време када су тражени и налажени свакојаки изговори за затварање српских школа, широм тадашње Аустроугарске – не само на територији данашње Војводине – за ометање рада српских културних друштава. Беше то борба за го опстанак, у оном најдрастичнијем могућем смислу, којој и те како помагаше, у корист Срба, баш та толико грђена прилепчивост Змајовиног стиха – његово „стихоклепство“. Нико га ни пре ни касније неће превазићи по снази утицаја на српски род. Уочи своје смрти већ беше симбол, те беспштедне борбе за очување српског језика, писма и културе.

Али, баш то ће му засметати пола века касније. Постепено, мада постојано, нарочито после Другог светског рата, Змајова нестајаше из школских читанки, кад брже, кад спорије. Да не ишчезне сасвим, спашће га редитељ, пореклом Енглец, Тимоти Џон Бајфорд са својом телевизијском серијом „Невен“ седамдесетих година прошлог века, сачињеном и снимљеном према истоименом часопису за децу, који је Змајова годинама издавао и уређивао.

Педесетогодишњицу Змајовине смрти (1954) обележило је и Српско лекарско друштво. Тада је постављена и спомен плоча у истоименој (Змајовиној) улици, у Београду, на истом месту где некад стајаше кућа у којој је Змајова неко време боравио, а посвећен му је био и један број *Српског архива*. Стогодишњица Змајовине смрти (2004) обележена је, готово у тишини. Обичај је да се у таквим приликама штампају критичка издања ако не сабраних а оно изабраних дела, која се мудрим избором сарадника, марљиво спремају годинама. То се, када је реч о Змајови, није догодило.

Наопака политика? Равнодушност, боље рећи, завист савремене интелектуалне (такозване) елите? Нећемо расправљати. Било па прошло, не поновило се. (А понавља се!) Јер ко од нас данас одраслих није за навек упамтио стихове о малом Јови? „Једио се мали Јова што је тако мали...“ И завршницу исте песме „Што ј’ од Бога коме дато нек’се тиме дичи“.

Др Јован Јовановић Змај можда и није навећи српски песник, али јесте и остаје утемељивач дечје поезије, више од тога он остаје наш највећи дечји песник, у чијим песмама могу наћи многе поуке и одрасли. И налазе их. Покушајмо стога да одговоримо на кључно а једноставно питање: да ли би ширина Змајовиног просветитеског и природњачког замаха била толика, или, напротив, знатно мања, да није био и – лекар? Лекар је природњак, пре свега?

